

A KÖZÉPIGE (MESZÓTÉSZ) MODERN NYELVÉSZETI ÉRTELMEZÉSEIRŐL: SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

NYÍRÓ MIKLÓS

1. Bevezetés: grammatikatörténeti előzmények

A magyar nyelv igen gazdag középigékben, s jelentősnek mondható nyelvünk e jelenségének hazai szakirodalma is.¹ A legtöbb élő nagy nyugati nyelvben viszont, melyek a magyartól eltérően az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak, a középigének nem létezik alaktanilag elkülönülő formája. Bár e nyelvek is élnek az ezen igenem által hordozott sajátos jelentéstartomány használatával, azt többnyire vagy aktív, vagy pedig visszaható alakokkal fejezik ki. Így a középike leginkább még az ógörög nyelvből közismert, melynek – az első antik grammatikus, alexandriai Dionüsziosz Thrax (kb. i. e. 170–90) osztályozása szerint – az aktív és a passzív mellett létezett egy köztes igeneme is, az ún. *meszótész*. *Techné grammatiké (Ars Grammatica)* című művében Dionüsziosz az igét minden további nélkül olyan szónak nevezi, mely valamely aktivitást vagy annak elszenvetését jelöli, ám amelynek mégis három ún. „diatézise” (διαθέσις) – ti. az alanynak az igéhez, vagyis az ige által kifejezett történéshez való viszonya, „diszpozíciója” – van, nevezetesen aktív (ἐνέργεια), passzív (πάθος) és közép (μεσότης). Az aktív diatézis esetében az alany hajtja végre a cselekvést, s az ige aktív végződésű; a passzív esetében az alany elszenvet valamely cselekvést, s az ige az ógörögben mediális-passzív végződésű.² A középső diatézis esetében viszont az alak és a jelentés nem felel meg egymásnak: néha aktív ragozású igék jelölnek valamely elszenvetést, máskor mediális-passzív ragozású igék hordoznak aktív jelentést.³ Apollóniosz Düszkolosz *Szintaxisa*, amely Dionüsziosz Thrax

¹ Ilyen, mediális képzésű igéink például a *kinyílik*, *elnémul*, *megmutatkozik*, szemben a *kinyitják*, *elnémítják*, *megmutatják* (aktív), illetve *kinyittatik*, *elnémíttatik*, *megmutattatik* (régies passzív) alakokkal. A vonatkozó magyar szakirodalom rövid áttekintéséhez lásd pl. FEJŐS 2008.

² A *meszótész*t szokás „középként”, „közép- (vagy latinosan: mediális) igeként”, avagy lingvisztikai terminológiával élve a „középső (mediális) diatézisként” is fordítani. Az e latin megnevezést alkalmazó „mediális-passzív ragozás” fordulat arra utal, hogy az ógörögben a jelen idejű középső és passzív igeformák köztudottan azonosak (néhány kivételtől eltekintve).

³ Valójában a grammatikai hagyomány számos más nem egyértelmű esetet, de egész ragozási mintákat is a középső diatézisbe sorol.

után úgy három évszázaddal (az i. sz. 2. században) íródott, ugyancsak ezt a három diatézist különbözteti meg.

Dionüsziosz Thrax és Apollóniosz Düszkolosz munkái alapvető jelentőségűnek bizonyultak a nyugati grammatika további fejlődése tekintetében. Így a *meszótész*ről való későbbi gondolkodást is ez a hellenisztikus tradíció határozta meg, még a reneszánsz korában is, amikor is a görög nyelv sajátosságainak az értelmezése során mindinkább a latin grammatika hatása jutott érvényre. Az általános vélekedés szerint Constantinus Lascaris (1434–1501) volt az első, aki *Grammatica* című művében az ún. „deponens igéknek” a latin nyelvtanból átvett eszméjét alkalmazta a görög nyelvre. Azon igék egy részére, amelyeket a korábbi grammatikusok a kivételt képező középigék csoportjába soroltak – nevezetesen a csakis mediális-passzív alakban előforduló (ún. *media tantum*), jelentésükben viszont aktívnak tűnő igékre – immár akként tekintettek, mint amelyek úgyszólván „leteszik-letették” (*deponere*) aktív alakjukat (vagy éppenséggel fordítva: régi jelentésüket),⁴ s ezért mediális-passzív ragozásuk ellenére is aktív jelentéssel fordítandók (ezen igéket magyarul sokáig ál-szenvedőnek volt szokás nevezni).

A *meszótész* mindazonáltal már a görög és bizánci grammatikusok számára is sok fejtörést okozott, s ez a helyzet nem sokban változott a legutóbbi időkig sem. A késő bizánci grammatikusokat megelőzően, akik először tettek kísérletet a görög nyelv igei diatéziseinek átfogó rendszerezésére, a középigének nem is létezett általánosan elfogadott definíciója.⁵ Másfelől a „deponencia” latin eszméjének a görög nyelvre való alkalmazása hosszú időre beszűkítette a középigék lehetséges értelmezési spektrumát, s mintegy eltorlaszolta a görög nyelv sajátosságaihoz való visszatalálás előtt az utat. Ugyanakkor az ógörög nyelv kulturális jelentősége – elsősorban a görög filozófiai és irodalmi hagyomány, majd pedig az Újszövetség révén – nemigen becsülhető túl. Nem meglepő tehát, hogy a *meszótész* jelenségével mindig is intenzíven foglalkoztak elsősorban az ógörög nyelv, ezen belül pedig az Újszövetség grammatikusai, de a filológusok, filozófusok és a klasszikus kultúra iránt érdeklődő más diszciplínák, idővel pedig az összehasonlító nyelvészet képviselői is. Véltetően ez utóbbi fejleménynek tudható be az, hogy az elmúlt évtizedekben a középigé iránti érdeklődés kiterjedt immár a világ számos nyelvére.⁶

Az alábbiakban nem célolok a középigé számos elágazó tematizálási lehetőségébe belebocsátkozni. Noha érdeklődésem a *meszótész* iránt filozófiai indíttatású,

⁴ Megjegyzendő ugyanis, hogy míg a szerzők többsége az aktív alak elhagyása, addig egyesek a mediális-szenvedő jelentés elhomályosulása értelmében beszélnek „deponenciáról”.

⁵ A középigének a hellén-bizánci grammatikákban fellelhető definícióiról lásd pl. SIGNES-CODORÑES kiváló tanulmányát (2005).

⁶ Szinte áttekinthetetlen mennyiségű szakirodalom foglalkozik e kérdéssel olyan nyelvek kapcsán, mint például a sumer, szanszkrit, hettita, latin, ógyházi szláv vagy éppen az arab, iraki, szír, japán, észt, norvég és svéd, illetve a Fülöp-szigeteki tagalog, a tibeti-burmai, a perui kecsua, az alaszkaai atapaszka, az indoiráni aveszta, a niger-kongói bantu, a brit columbiai nuxalk, a pakisztáni burusaszki, a birodalmi arám, és így tovább.

az megkerülhetetlen feladatként vetette fel, hogy e jelenség grammatikai értelmezéseinek a történetét áttekintsem. Ezért az alábbiakban a középigéről szóló modern – nagyjából az utóbbi évszázadban keletkezett – nemzetközi nyelvtani-nyelvészeti szakirodalomról igyekszem valamiféle átfogó képet nyújtani, hivatott szerzők összegző írásaira támaszkodva.

2. A meszótész a modern grammatikai-nyelvészeti szakirodalomban

A középigé grammatikai-lingvisztikai értelmezéseinek nagyjából az elmúlt száz évre visszatekintő történeti áttekintéséhez két kiváló összegzés is segítséget nyújt a számunkra.⁷ Kmetko írása lényegesen szélesebb spektrumú – 18 grammatikai művet, s további 9, kifejezetten a középső diatézisnek szentelt munkát elemez –, Eberhard viszont néhány Kmetkonál nem érintett szerzőt is tárgyal, helyenként pedig nélkülözhetetlen belátásokkal szolgál. Az alábbiakban két táblázatban összegezve mutatom be az egyes szerzők vonatkozó nézeteit, mindenekelőtt a *meszótész* meghatározása, megkülönböztetett fajtái, valamint a deponencia eszméjéhez kapcsolódó megítéléseik tekintetében, egy további oszlopban gyűjtve össze azokat az általánosabb észrevételeiket, amelyek a kérdéskör valamely aspektusa szempontjából lényegesek. E két táblázat tagolása Kmetko eljárását követi, aki külön alfejezetet szentel a grammatikák áttekintésének – *1. táblázat* –, ezen belül pedig a 20. századi (bevezető, haladó és felsőfokú), valamint a 21. századi nyelvtanoknak. A *2. táblázat* a kifejezetten a középső diatézisnek (*middle voice*) szentelt munkákban, illetve további lingvisztikai-filozófiai hozzájárulásokban fellelhető vélekedéseket foglalja össze.

1. táblázat. Modern grammatikusok

KMETKO				
Szerző/Év/Terület	Középigé meghatározása	Fajtái	Észrevételek	Deponens
1. Grammatikák				
Monro, 1882, homéroszi dialektus	„az ige cselekvése az ágens felé irányul”	i) az ágens egyúttal közvetett tárgy, ii) az ágens a cselekvés közvetlen tárgya, iii) tárgyatlan (a cselekvés az ágensben összpontosul), iv) reciprok, v) passzív	– a mediális „eredeti ereje” a reflexivitás – a passzív a középigé használatának egyik esete	

⁷ KMETKO 2018, 5–52; EBERHARD 2004, 8–20.

Jannaris, 1897, attikai dialektus	„az alany magán, magáért vagy magától cselekszik”	i) direkt, ii) indirekt közép – ezen belül: „dinamikus” („saját erőből”)		elismeri a deponenseket, körük idővel változik
20. századi bevezető szintű grammatika				
Mounce, 2003, Újszövetség	„vagy deponensek, vagy mediális jelentésük aktív az angol elme számára”	a közép normál esetben <i>nem</i> közvetlen reflexív	– alárendelik a deponensnek	
20. századi haladó és felsőszintű grammatikák				
Moulton, 1906, Újszövetség	„az ágens közletről érintett a cselekvésben”	említi: reciprok, dinamikus – az aktív a cselekvést, a közép az alanyt hangsúlyozza – a közép alak mediális értelmű	– a klasszikustól a hellenisztikus kor felé hanyatlott a középigék használata	a deponens megnevezés nem kielégítő
Robertson, 1914, Újszövetség	„a személyes érdekelttség diatézise, valamelyest mint a datív”	i) közvetlen reflexív, ii) kauzatív vagy megengedő, iii) közvetett, iv) reciprok, v) redundáns, vi) dinamikus közép	– önmagában a közép nem intranszitiv (a tranzitivitás az igező tulajdonsága)	indokolatlan a deponens név, helyette: „dinamikus”
Smyth, 1920, ógörög nyelvtan	„az ágens tudatos aktivitását, testi és mentális részvételét” hangsúlyozza ki	i) közvetlen reflexív, ii) közvetett reflexív, iii) kauzatív, iv) reciprok közép		elismeri a deponenseket (aoristos határozza meg, milyen deponens)
Dana & Mantey, 1928, Újszövetség	„az alany részeseül a cselekvés eredményeiben”	i) közvetlen, ii) közvetett (ezen belül: intenzív, mely nyomatékosítja az alany szerepét), iii) reciprok, iv) megengedő	– „a görög nyelv egyik legsajátosabb és legkülönösebb jelensége”	megkülönböztetik a deponens, ill. a defektív igeiket
Blass & Debrunner, 1961, Újszövetség	nem jellemzik	csak i) a reflexív s ii) a kauzatív-megengedő funkciót hozzák szóba	– hanyatlást észlelnek a klasszikustól a hellenisztikus kor felé	

Zerwick, 1963, bibliai görög	„az alany önma- gára tekintettel cselekszik, vagy cselekedtet más”	i) közvetlen, ii) kauzatív- megengedő, iii) közvetett közép	– hanyatlás jeleit észlelik	
Gignac, 1981, római és bizánci iratok			– e kevert igerend- szerek rendhagyó eseteinek elmosó- dását észleli	
Porter, 1992, Újszövetség	„a cselekvés végzésében az alany közvetle- nebb részvéte- lét, különös érintettségét, sőt hasznát” fejezi ki		– „a legnagyobb jelentésbeli súlyt hordozza a görög diatézisek közül”	fenntartásai van- nak: sok depon- ensnek ítélt igének van me- diális jelentése
Wallace, 1996, Újszövetség	„az alany úgy hajtja végre vagy szenved el a cselekvést, hogy az a rész- vételét hangsú- lyozza”	felhívja a fi- gyelmet a különböző nevekkel kate- gorizált fajták közti átfedések- re		csak ha nincs implikált mediális jelentés és nincs aktív alak, akkor lehet egy ige deponens
Cooper III, 1998, attikai dialektus	„az alany saját- os módon érintett vagy érdekelt a cse- lekvésben”, „a közép az ige alanyára és személyes képeségeire összpontosít”	i) dinamikus (ld. Jannaris): az alany képes- ségeinek és erőforrásainak mobilizálását, energizálását fejezi ki, ii) közvetett (ér- dekeltség: a tárgyat az alany szférájába vonja, vagy elmozdítja azt), iii) közvetlen reflexív, iv) reciprok, v) kauzatív	– egyetlen ige két vagy több funkciót is kifejezhet – a közép gyakori a költészetben (a személyekre való összpontosításhoz), az aktív viszont tárgyilagosabb irodalmi kifejező- eszközt generál, pl. narratívákhoz	
21. századi grammatikák				
Conrad, 2002	az alany „a cselekvés vagy állapot fókusz- pontja”	„az alany mély érintettségét jelzi, mint aki cselekvést vagy állapotváltozást tapasztal, szen- ved vagy tűr el”	– az ógörög alap- vető diatézisei az aktív-közép (nem pedig az aktív- passzív)	– a középigét saját jogán kell kezelti

Black , 2009, Újszövetség			– az aktív a cselekvést, a közép és a passzív az alanyt hangsúlyozza ki	némely deponens valójában mediális, ha az alany hangsúlyos
Porter, Reed & O'Donnell , 2010, Újszövetség		i) reflexív, ii) reciprok, iii) valódi (korábban „intenzív” vagy „dinamikus”) közép		„minden ige saját diatézisének jelentését fejezi ki”
McLean , 2011, Újszövetség	a középigék az esetek többségében aktívként fordítandók		– „a közép többékevésbé használaton kívülé vált” a hellenisztikus korban	a deponencia régi eszméjét védelmezi
Decker , 2014, koiné görög	az aktív „szituáció-centrikus”, a passzív és a közép „alany-centrikus”		– a diatézist illető döntésnek a kontextusból kell jönnie	a media tantum igeik belsőleg mediális értelműek

E táblázatból kiviláglik, hogy a középső diatézis legfőbb szemantikai jegyének a modern grammatikusok döntő többsége az alanynak az ige által kifejezett cselekvésben, történésben, állapotban, vagy ezek eredményében való kitüntetett érintettségét, érdekelttségét, részvételét-részesülését tekinti. Az alany különös nyomatékkal jelenik meg tehát e leírásokban – a középigé sajátos módon „alany-centrikus” (Decker) szerintük –, ez a nyomaték azonban eltérő módokon vagy szituációkban juthat kifejezésre. Ennek megfelelően a szerzők közt is lényeges eltérés mutatkozik a tekintetben, hogy az alany közvetlen vagy közvetett érintettségére, a cselekvésben való részvételre vagy éppen az annak eredményében való érdekeltségre fektetik-e a hangsúlyt.

Monro korai megjegyzése, miszerint a mediális „eredeti ereje” a reflexivitásban rejlik, a legutóbbi időkig számos más grammatikusnál visszaköszön (miként az a középigék közvetlen és közvetett reflexív funkciójának gyakori említéséből is látható, még ha számos más fajtát is szóba hoznak a szerzők).⁸ A grammatikusok nézeteit – s így a közép „grammatikai értelmét” – összegezve Kmetko is a középigé ezen visszaható jellegét domborítja ki az alábbi meghatározással: „Az alany önmagán, önmagáért vagy önmagára utalva cselekszik.”⁹ Mindazonáltal ezt a reflexivitásra fektetett hangsúlyt a grammatika történészei egy ideje kétségbe vonják, legalábbis

⁸ A közép vélt funkcióinak változatos megítélése kapcsán külön nehézség az egységes terminológia hiánya, melynek köszönhetően – úgy tűnik – néha eltérő megnevezésekkel hasonló funkciók, vagy éppen egyazon névvel eltérő funkciók kerülnek leírásra.

⁹ KMETKO 2018, 3.

két megfontolás alapján, melyekre Signes-Codoñer is utal. Részben azért, mert – amennyiben a visszahatás eszméje az aktivitás és passzivitás egyidejű érvényre jutását vonja maga után, annyiban – az ellentmond az ellentétek együttes fennállásának tarthatatlanságát valló ősi görög filozófiai meggyőződésnek, s így az vélhetően az antik grammatikus számára is oximoronként hatott volna. Másrészt pedig a történeti kutatás arról tanúskodik – mintegy visszaigazolván a reflexivitásnak az ógörög középigeék „szellemétől” való idegenségét –, hogy „a görög középige visszaható jelentése modern koncepció, mely csupán a késő 18. századi görög nyelvtanokban jelenik meg konzisztensen”.¹⁰ Abban, hogy a középső diatézis lényegi, vagy legalábbis egyik legfontosabb vonását sokan a reflexivitásban vélik felfedezni, vélhetően szerepet játszhat az a körülmény is, hogy fordításakor számos nyelvben visszaható szerkezettel adható csak vissza a középige jelentése. Ám talán ennél is alapvetőbb magyarázata lehet a jelenségnek az, hogy a nyugati nyelvek aktív-passzív szembenálláson alapuló igerendszerei a szubjektum szempontjából való gondolkodásnak kedveznek: az ige által kifejezett cselekvés mindenkor valamely ágens „tetteként” értelmeződik, s az ige a grammatikai alany aktivitását vagy egy efféle aktivitást elszenvedő alany passzivitását fejezi ki. Ennek megfelelően a modernnek szinte akaratlanul – anyanyelveik igerendszerei által úgyszólván kódolva, s majdhogynem levetkőzhetetlenül – az aktivitás és passzivitás terminusaira visszavezetve próbálják hozzáférhetővé tenni a *meszótész* jelentését.

Ez utóbbi tényállás fényében „forradalminak” mondható tehát az a kijelentés – amelyet itt legkorábban Monro képvisel –, miszerint a passzív a középige használatának egyik esetét képezi. Ha ugyanis immár nem az aktív-passzív kettőse felől értelmezzük a közép funkcióit, hanem inkább ez utóbbiak egyikeként tanultuk meg érteni az elszenvedés eszméjét, akkor mindez az aktív-passzív szembenállás paradigmájában való gondolkodás szétfeszítése irányába mutat, ami viszont egy, a saját modern anyanyelveink által formált világlátásunk határaihoz való elérkezést jelent.

Hasonló tendencia mutatkozik meg abban is, hogy az itt áttekintett grammatikákban – már a 20. század elejétől fogva s ismételten, majd pedig a 21. századi nyelvtanokban majdhogynem egyöntetű fejleményként – a szerzők rendre fenntartásokat, ellenpéldákat és ellenérveket fogalmaznak meg a deponencia eszméjével szemben, s egyre határozottabban foglalnak állást ezen eszme tarthatatlanságát hangoztatva. E folyamat valódi gyökereit azonban az a Conrad nagy hatású – noha csak online publikált – írásában (2002) szereplő, döntő jelentőségű megállapítás veszi igazán célba, mely szerint *az ógörög nyelv alapvető diatézisei nem az aktív és a passzív, hanem az aktív és a közép voltak* – e belátás mindazonáltal már jóval korábban, s több jelentős nyelvész tollából is megfogalmazódott.¹¹ Egybecseng

¹⁰ SIGNES-CODORÑES 2005, 5.

¹¹ LYONS 1968, 373; még korábban pedig BENVENISTE 1971 (eredetileg 1966), 145. Benveniste egyenesen ezt írja: „Az ige indoeurópai stádiumát [...] csak két diatézis szembenállása jellemzi, az aktív és a közép – hogy hagyományos terminusokat használjunk.” Ugyanezt hangsúlyozza továbbá KMETKO 2018, 5, 1. jegyzet; EBERHARD 2004, 10.

ezzel az a nyelvészek köreiből ma már többnyire általánosan elfogadott nézet, miszerint *a mediális igealak őszibb, mint a passzív*, s az utóbbi az előbbi származéka;¹² s ugyancsak ezt erősíti meg számos nyelvész kiállása a mellett, hogy *a közép alak mediális értelmű* (Moulton, Conrad, Porter – Reed – O’Donnell, Decker, Miller, Taylor, Pennington, Campbell, Benveniste, Eberhard).

Figyelmet érdemel továbbá az a visszatérő megítélés, miszerint a középső diatézis használatát tekintve – melyet pedig többen „a legnagyobb jelentésbeli súlyt hordozó diatézisként”, „a görög nyelv egyik legsajátosabb és legkülönösebb jelenségeként” méltatnak – jól érzékelhető hanyatlás ment végbe a klasszikus kortól (i. e. 500–300) a hellenisztikus kor (i. e. 300–i. sz. 300) felé haladva. Ennek kapcsán nem csupán a középigék és egyéb közép konstrukciók ritkább használatáról, hanem általánosabb tendenciáról – pl. Gignac szerint „a kevert igerendszerek rendhagyó eseteinek elhomályosulásáról” –, egyfajta nivellálódásról, az egyértelműség irányában való elmozdulásról van szó, amit a középső diatézisnek a költészettel való, Cooper III által hangsúlyozott rokonsága csak megerősít.

2. táblázat. Modern nyelvészek

KMETKO				
Szerző/Év/ Terület	Középigé meghatározása	Fajtái	Észrevételek	Deponens
2. Kifejezetten a középső diatézisnek szentelt munkák				
Allan, 2003, homéroszi és klasszi- kus görög, a közép sze- mantikája	„a cselekvés vagy állapot érinti az ige alanyát vagy az érdekeit” (Lyon)	i) passzív, ii) spontán folyamat, iii) mentális foly., iv) kollektív mozgás, v) testi moz- gás, vi) reciprok, vii) direkt refl., viii) észle- lési, ix) mentális aktivi- tás, x) beszédaktus, xi) indirekt reflexív	– a közép egy egységes (kritéri- uma az „alany- érintettség” [<i>sub- ject-affectedness</i>]) ám többjelentésű, sőt „hálózati” kategória	nem tárgyalja a deponenseket, de sok media tantum igét a középigék kategóriáinak valamelyikébe sorol
Miller, 2005, analitikus Újszöv. lexikon		ún. deponensek vagy i) reciprokok, vagy ii) reflexívek, iii) involvá- lóak, iv) önérdeket kifejezőek, v) recept- ívek, vi) passzívek, vii) állapotot kifejezőek	– a közép alakot saját jogán kell venni (Robertson)	megkérdőjelezi a deponencia előfel- tevéseit: hogy i) egykor minden igének volt aktív alakja, s ii) néme- lyek elvesztették azt

¹² BENVENISTE 1971, 145: „az összehasonlító nyelvészek rég megállapították, hogy a passzív a mediális modalitása, melyből az ered s melyhez szoros kötelékek fűzik még akkor is, amikor elkülönült kategóriává vált”; 150: „a passzív a »mediálistól« függ, melynek az történetileg átalakult változata”; CLINE 1983, v. Eberhard rámutat az ágensi, ill. nem-ágensi funkcióban lévő igealany közti különbségre, majd megjegyzi, hogy „a nem-ágensi mediális igék alanya a passzív diatézis valószínű eredete” – EBERHARD 2004, 13.

Taylor, 2004, 2015, Szeptuaginta	„az alany közvetlenül és személyesen involvált a folyamatban – s így a kimenetelben”		egyres ún. deponensek sem az aktív alakot, sem a közép jelentést nem „tették le”: mediális az értelmük	a deponens bevezetése (Lascaris) „a középső diatézis elhomályosulását” eredményezte
Pennington, 2009 Újszövetség	„az ige alanya érintett (<i>affected</i>) az igével kifejezett eseményben vagy által” (Bakker)		– „híján vagyunk a görög közép értelme vagy funkciója értésének”	a deponens kategóriája „hibás” – a legtöbb, ha ugyan nem valamennyi ún. deponens ige valódi közép értelmű
Ladewig, 2010, koiné görög			– elutasítja Miller, Pennington, Taylor és Allen nézeteit	védelmébe veszi a deponenciát, s javított definícióját adja
Campbell, 2015, Újszövetség			– a deponenciáról és a középigéről való gondolkodás történetét adja	„a közép koherens megértése a deponenciát irrelevánssá teszi”
Aubrey, 2016, újszövetségi lingvisztika	energiaátvitel és a figyelem irányultsága szempontjából vizsgálja a mediálist		a passzív konceptuálisan különbözik a középtől!!	a theta aoristos történeti magyarázatát adja
3. További lingvisztikai-filozófiai hozzájárulások				
Benveniste, 1966, összehasonlító nyelvészet	aktív igék „egy olyan folyamatot jelölnek, mely az alanyon kívül megy végbe” = külső diatézis	a középigéknél az alany „belül van a folyamatban, melynek ágense”, „azt viszi végbe, ami benne végbemegy” = belső diatézis	– a két proto-indoeurópai diatézis: aktív & közép – Deckerhez hasonló	e szembenállás alapjára (s nem csak eseteire és használatára) kérdez
Eberhard, 2004, hermeneutika, teológia	„a középige a médiumot mutatja, melyben valami végbemegy”	a hangsúly az alany lokalitására esik az ige vonatkozásában	– az alany bennfoglalt és aktív az ige által jelölt folyamatban	egzisztenciális leírás, nem inkonzisztens az alanyérintettség eszméjével, de másra helyezi a hangsúlyt

A középső diatézis utóbbi évtizedekben folytatott lingvisztikai vizsgálataiban mindenekelőtt az Allan nyújtotta definíciónak a térnyerése emelendő ki. Allan szerint a „közép” nagyon is szerteágazó, többjelentésű kategória – ő maga 11 mediális szituációtípust különböztet meg –, ám funkcióiban az korántsem különül el, hanem inkább valamiféle „hálózatot” alkot a többféleképpen kapcsolódó funkciók közti összefüggések révén.¹³ A végső kritériumot, mely a meglehetősen eltérő funkciókat „középpé” avatja, Allan az „alany-érintettség” (*subject-affectedness*) fogalmával ragadja meg. Ez a fogalom a korábbi, „grammatikai” megközelítésekben hangsúlyozott „reflexivitásnál” lényegesen átfogóbb-általánosabb, hiszen miközben azt is magában foglalja, attól számottevően eltérő, más természetű érintettségeket is képes számításba venni. Mindazonáltal az aktív és a közép közti alapvető különbség Allan szerint nem abban áll, hogy míg a mediális alanya valamilyen módon érintett a cselekvésben, addig az aktív alanya ne volna az. A megkülönböztetés inkább arra vonatkozik, hogy a szóban forgó ige kifejezetten-alakilag jelölt-e („pozitív”, azaz mediális-közép), vagy pedig jelöletlen („neutrális”, hangsúlytalan, s ennél fogva aktív) az alany-érintettség tekintetében. Közel sem mellékes továbbá, hogy a 11 mediális funkció közt fokozatiság figyelhető meg (miként arra Kmetko is utal),¹⁴ mely az alany-érintettség legerősebb módjától – amely az ágensi funkció minimumával jár – annak leggyengébb fokáig – amely a legerősebb ágensi funkcióval társul – terjed. Ez a középső diatézisről alkotott elgondolás kézenfekvő módon foglalja tehát magában a passzív diatézist (lásd fentebb a Monróra tett utalásunkat), mely a spektrum egyik pólusát képezi, szemben a másik pólust alkotó két (közvetlen és közvetett) visszaható mediállissal.¹⁵

Markánsan eltér mind a reflexivitas köré szerveződő „grammatikai”, mind pedig az alany-érintettség köré szerveződő lingvisztikai megközelítéstől Emil Benveniste – s az ő nézeteit kamatoztató Philippe Eberhard – koncepciója. Benveniste mindenekelőtt leszögezi, hogy az „ógörög igerendszerében, ahogyan az még a klasszikus korban létezett, a valódi különbség az aktív és a közép közt állt fenn”,¹⁶ majd pedig – egy tisztán lingvisztikai módszert követve a két diatézis közti megkülönböztetés elvének felkutatásához – az aktívát „külső diatézisként”, a mediállist pedig „belső diatézisként” határozza meg. Ezek a megnevezések azt kívánják kihangsúlyozni, hogy az aktív igék egy, az alanyon kívül végbemenő folyamatot jelölnek (melyet ő valamelyest uralhat), a középigék esetében viszont „az ige az alanyban összpontosuló folyamatot jelöl, az alany a folyamaton belüli lévén”, melynek egyúttal ágense: „azt viszi végbe, ami benne végbemegy”.¹⁷ Ez a megkü-

¹³ E tekintetben Allan a „hálózati kategóriák” Langacker-féle elméletét követi – ld. ALLAN 2003, 21–28.

¹⁴ KMETKO 2018, 39.

¹⁵ Miként másutt, úgy e kérdésben sincs azonban teljes egyetértés, hiszen például Aubrey kifejezetten a passzív és a közép „konceptuális különbözőségére” igyekszik rámutatni.

¹⁶ BENVENISTE 1971, 59. Benveniste vonatkozó nézeteiről részletesebben lásd írásomat: NYÍRÓ 2020.

¹⁷ BENVENISTE 1971, 148–149.

lönböztes egyáltalán nem az igék szemantikai természete mentén, hanem – a saussure-i strukturalista nyelvelmélet szellemében – tisztán a jelek közti, ez esetben alakitani „különbségek” mentén tájékozódik, s épp ezért ellentmondhat bizonyos fogalmakról alkotott „»öszönös« mentális képzeinknek”.¹⁸

Benveniste megközelítése kétség kívül bizonyos fordulatot jelent a *meszótész* értelmezéstörténetében. E fordulat központi mozzanata megítélésünk szerint abban áll, hogy az egy *gyökeres perspektívaváltást* implikál. Miközben ugyanis minden eddig áttekintett meghatározás az „alany” érintettségét, az „alany” részvételét, az „alany” aktivitásának és passzivitásának a módjait stb. hangsúlyozta, most először történik kísérlet arra, hogy a diatézisek közti különbségek elvét immár *ne az alany perspektívájából*, hanem valamiféle a-szubsjektív, az alanyon túlnyúló – ti. az alanyt éppenséggel a zajló események vonatkozásában „elhelyező” – szempontból, vagyis az ige által megnevezett „esemény” felől, az alanyt pedig a maga mindenkorai pozícionáltságában kifejezve kutassák fel. Benveniste értelmezése tehát egy olyan szemléletmódot vetít előre, amelyben mindvégig az igék által kifejezett *események állnak az érdeklődés homlokterében*, a zajló események alanyai pedig ezen események vonatkozásában kerülnek kifejezésre.

Ez a perspektívaváltás modern és magától értetődőnek vélt önértésünkhöz képest egy alternatív, *más jellegű önértést* von maga után: az alany önmagát immár nem annyira saját nézőpontjából kiindulva – mint valamire (valaki vagy valami másra, vagy éppen önmagára) irányulót – látja majd, hanem inkább mint *valahová* (valamely zajló eseményhez bensőlegesen vagy külsődlegesen, de oda-) *tartozót* fogja érteni. Itt tehát az alany „egzisztenciális lokalitása”, hovatartozásai fejeződnek ki, melyek kontextusában egyáltalán meg sem fogalmazódhat egy tisztán önmagából, a maga elszigeteltségében felfogott alanyból kiinduló nézőpont.

Végül kihangsúlyozandó az az efféle perspektívaváltás irányába mutató folyamat, melyre Campbell azon észrevételével is utal, miszerint „a közép koherens megértése a deponenciát irrelevánssá teszi”, s melynek úgyszólván az eddigi tetőpontjaként a *Society of Biblical Literature* 2010-es ülésének *Biblical Greek Language and Linguistics* megnevezésű alcsoportja immár egyhangúan elvetette a deponencia eszméjét, s nem tekinti azt a görög igék leírására alkalmas, érvényes kategóriának.¹⁹

3. Konklúzió

Mára talán elterjedtté vált az a belátás, mely szerint az ógörög nyelv igerendszerében az aktív-közép szembenállás játszotta a döntő szerepet. Innen tekintve elmondható, hogy az első görög grammatikusok munkái, melyek alapjaiban határozták

¹⁸ BENVENISTE 1971, 148–149.

¹⁹ PENNINGTON – JAMIESON 2012, 1. Az írás fejlécén a következő áll: „2010-ben a mediális diatézisnek szentelt tematikus szekcióban az előadók egyetértésre jutottak abban, hogy el kell vetnünk a deponenciát mint grammatikai kategóriát, s a mediális diatézis valamennyi előfordulását valódi középigeként kell kezelnünk.”

meg a nyugati grammatika későbbi fejlődését, a görög nyelvtől idegen, s ennyiben végzetes következményekkel járó szemléletet hagyományoztak az utókorra azzal, hogy az aktív-passzív szembenállás vonatkoztatási rendszere keretében igyekeztek értelmezni a görög igék diatéziseit.²⁰ Így az általuk *meszótész*ként klasszifikált nyelvi jelenségek nyelvtani interpretációi során a későbbi grammatikusok olyasmivel birkóztak, amelynek a felfejtéséhez eleve nem állt rendelkezésükre a megfelelő fogalmi keret. Csak tetézte ezt, hogy a római és bizánci grammatikusok nem ritkán a latin nyelv jellemzőinek a tükrében próbálták értelmezni a görög nyelv egyes sajátosságait. Bizonyos értelemben hasonló kihívással áll szemben a modern grammatikus vagy nyelvész is – valamennyien a saját anyanyelvünk által formált gondolkodási mintáink foglyai vagyunk, melyek közül a legalapvetőbbektől csak igen hosszú tanulási folyamat során van esélyünk némileg eltávolodni. Ami a *meszótész* értelmezéseit illeti, mindebből fakadóan szinte az egész grammatikai hagyományt illetően a terminológiai sokféleség és bizonytalanság, de legalábbis a konszenzus nagy fokú hiánya mondható jellemzőnek.

Különösen az utóbbi évtizedek hozadékaként remélhető talán az, hogy azok az áthagyományozott akadályok, amelyek mindeddig az ógörög nyelv középső diatézisébe sorolt nyelvi jelenségeknek a megfelelő értelmezése útjában álltak és állnak, lassanként, fokozatosan talán felismerésre kerülnek. Természetesen ez pusztán a feladat helyesebb felmérése előtt nyithatja meg csupán az utat, nem pedig válasz a felmerülő kérdésekre. A megnyitott út azonban bizakodásra adhat okot.

Bibliográfia

ALLAN 2003

Rutger J. ALLAN: *The Middle Voice in Ancient Greek. A Study in Polysemy*. Amsterdam Studies in Classical Philology. Vol. 11. Amsterdam, J.C. Gieben Publisher, 2003. Internet: pure.uva.nl/ws/files/3546000/23754_Thesis.pdf (letöltés: 2018. ápr. 21.)

BENVENISTE 1971

Emil BENVENISTE: *Active and Middle Voice in the Verb*. In: Emil BENVENISTE: *Problems in general linguistics*. Coral Gables (Fla.), University of

²⁰ E „tárgyidegen” megközelítés okait kutatva Eberhard egyrészt a görög grammatikai terminusok zeneelméleti eredetére, vagyis arra a transzpozícióra mutat rá, melynek során az első grammatikusok a mentális diszpozícióknak (a lélek aktivitásának, ill. páto-szának) a zenei kifejezéshez való viszonyát vették modellként és vitték át a nyelvi kifejezések értelmezésére. A görög nyelv és annak első grammatikai leírásai közti diszkrépanciához továbbá az is nagyban hozzájárulhatott Eberhard szerint, hogy a görög nyelv szisztematikus vizsgálatát a sztoikus iskola nem görög anyanyelvű alapítója, kitióni Zénón szorgalmazta; illetve, hogy a három igenem szigorú kategóriákként való elhatárolása a római, nem pedig a görög grammatikusok műve – EBERHARD 2004, 9–11.

Miami Press, 1971, 145–151. (Az eredeti: Actif et moyen dans le verbe. In: *Problèmes de linguistique générale*. Paris, Gallimard, 1966, 168–175.)

CLINE 1983

George J. CLINE: *The Middle Voice in the New Testament*. 1983. Digitalizálta Ted Hildebrandt, 2006.

Internet: faculty.gordon.edu/hu/bi/ted_hildebrandt/new_testament_greek/text/cline-middlevoice/cline-middlevoice01.pdf. (letöltés: 2016. nov. 30.)

CONRAD 2002

Carl W. CONRAD: *New Observations on Voice in the Ancient Greek Verb*. 2002. Internet: pages.wustl.edu/files/pages/imce/cwconrad/newobsancgrkvc.pdf (letöltés: 2020. máj. 4.)

EBERHARD 2004

Philippe EBERHARD: The Middle Voice from a Linguistic Perspective. In: Philippe EBERHARD: *The Middle Voice in Gadamer's Hermeneutics*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2004, 8–20.

FEJŐS 2008.

FEJŐS Edina: A mediális ige – kitekintés a nemzetközi szakirodalomra. In: *Félúton 4. A negyedik Félúton konferencia (2008) kiadványa*. Szerk. KOZMA Judit – LISZNYAI-MINDÁK Cecilia – LUDÁNYI Zsófia. Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2008.

Internet: edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/7924 (letöltés: 2016. máj. 22.)

KMETKO 2018

Susan E. KMETKO: *The function and significance of middle voice verbs in the Greek New Testament*. Ph. D. Tézis, Australian Catholic University, 2018.

Internet: <https://doi.org/10.26199/5c91b01997a0e> (Letöltés: 2020. márc. 14.)

LYONS 1968

John LYONS: *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 1968.

NYÍRÓ 2020

NYÍRÓ Miklós: Benveniste az ősi indoeurópai igerendszerről. In: NYÍRÓ Miklós: *Medialitás, eseményontológia, gyakorlat. Hermeneutikai útkeresések*. Budapest, L'Harmattan, 2020, 26–33.

PENNINGTON – JAMIESON 2012

Jonathan T. PENNINGTON – Robert B. JAMIESON: *After Deponency: Connecting the Middle Voice to Other Elements of Greek Grammar and Teaching it to Students*. SBL, 2012. Internet: www.academia.edu/30926196/Af

ter_Deponency_Connecting_the_Middle_Voice_to_Other_Elements_of_Greek_Grammar_and_Teaching_it_to_Students (letöltés: 2021. nov. 6.).

SIGNES-CODORÑES 2005

Juan SIGNES-CODORÑES: The Definitions of the Greek Middle Voice between Apollonius Dyscolus and Constantinus Lascaris. *Historiographia Linguistica* 32. 2005, 1–33.

Internet: www.academia.edu/1596488/The_Definitions_of_the_Greek_Middle_Voice_between_Apollonius_Dyscolus_and_Constantinus_Lascaris (letöltés: 2018. jún. 20.)